

UDK: 141.4 Dalmatin H.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: ožujak 2012.

Aleksandra GOLUBOVIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, HR – 51000 Rijeka
agolub@ffri.hr

PROMIŠLJANJA O BOGU KOD HERMANA DALMATINA

Sažetak

U ovom radu analizira se „shvaćanje Boga“ u djelu Rasprava o bitima prvog hrvatskog filozofa Hermana Dalmatina. U tu svrhu posebice će se analizirati dvije, kako ih Herman naziva, temeljne biti, a to su uzročnost i gibanje, koje Herman obrađuje u prvoj knjizi svoje Rasprave. Analizom fenomena uzročnosti i gibanja, dolazi se do zaključka o Božjem postojanju, slično kao što je to davno utvrdio i sam Aristotel. Slična interpretacija Boga i danas se pojavljuje u suvremenoj analitičkoj filozofiji religije, i to kao inačica tzv. kozmološkog dokaza. Stoga ćemo pobliže analizirati način na koji se Herman referira na Boga i usporediti ga sa suvremenim tumačenjima navedenog dokaza. Cilj nam je pokazati da u Dalmatinovu tekstu nalazimo neke elemente koji se mogu interpretirati kao oblik, naravno, još uvijek nedovoljno razrađen, formulacije onoga što danas nazivamo kozmološki dokaz.

Ključne riječi: Herman Dalmatin, bit, uzrokovanje, gibanje, dokazivanje Boga, (Božji atributi).

Uvod

Herman Dalmatin spominje se kao prvi hrvatski filozof.¹ Razloga za to ima više. Ako želimo saznati kada je uopće nastala hrvatska

¹ Franjo Zenko urednik je dvaju volumena filozofske hrestomatije u kojima se obrađuje hrvatska filozofija. Teško je sa sigurnošću utvrditi tko je prvi hrvatski filozof i nije nam niti namjera upuštati se u raspravu o tom pitanju, nego ćemo prihvatiti objašnjenje Franje Zenka koje nalazimo u uvodu u prvi svezak hrestomatije. U uvodu u *Stariju hrvatsku filozofiju* Zenko objašnjava da mu je namjera pružiti „uvid u čitavu hrvatsku filozofiju od njezina začetka, odnosno od prvog (zasad) poznatog našeg filozofa iz 12. stoljeća Hermana Dalmatina pa sve do onog najnovijeg razdoblja hrvatske filozofije koje je dovoljno istraženo da se može napraviti povijesnofilozofijski više-manje točan i pravedan izbor imena i tekstova“. Franjo ZENKO, *Starija hrvatska filozofija* (Zagreb: Školska knjiga, 1997.), 7-8.

filozofija, u literaturi ćemo uglavnom pronaći nekoliko hipoteza. Jedna od hipoteza glasi da razlog za utemeljenje hrvatske filozofije nalazimo u uključivanju „hrvatskog naroda u europski kulturni i civilizacijski krug“.² Taj je uvjet zadovoljen kod našeg filozofa koji je većinu života proveo izvan domovine. Jedan od razloga koji se također spominje izgrađeni je mitolojski i religijski sustav.³ U glavnom djelu Hermana Dalmatina, koji nosi naslov *Rasprava o bitima*, također možemo pronaći elemente određenog religijskog sustava, u smislu da je Dalmatin tvrdio kako je upravo Bog glavni uzrok nastanka svijeta u cjelini. Biti koje se spominju u njegovu glavnom filozofskom djelu zapravo proizlaze iz Boga. Općenito govoreći, Hermana Dalmatina spominje se kao prvog značajnog hrvatskog filozofa koji je svojim prevodilačkim umijećem, širokom filozofskom i teološkom naobrazbom te kontaktima koje je ostvario sa znanstvenicima i intelektualcima na području Europe, a i šire, zadužio hrvatski narod, ali još i više hrvatsku filozofiju.⁴

1. Život i djelo Hermana Dalmatina

1.1. Iz biografije

Herman Dalmatin, kao što smo već istaknuli, prvi je poznati hrvatski filozof s naših prostora. Smatra se da potječe negdje s prostora središnje Istre, iako je većinu života proveo izvan domovine. Usprkos činjenici da Hrvatska država postoji još od 9. stoljeća, tek početkom 12. stoljeća pojavljuje se naš prvi značajniji filozof, tj. Dalmatin. To, naravno ne znači da se filozofija u nas nije razvijala i da nije bilo onih koji su se njome bavili. Početke razvoja filozofije i ostalih znanosti u Hrvata vezujemo uz tzv. karolinšku renesansu, budući da je tada franački car Karlo Veliki na svojem dvoru okupljao intelektualce i s njima raspravljao o mogućnostima poboljšanja intelektualnog života. Teme rasprava koje su se tada vodile na dvoru bile su uglavnom vezane uz aktualne teme skolastičke filozofije.⁵ Nositelji obrazovanja bili su crkveni redovi među kojima posebno mjesto pripada benediktincima (koji su osobito zaslužni za razvoj školstva u nas, ali i u Europi).

U mnogim izvorima nailazimo na spomen Dalmatina kao filozofa i znanstvenika koji je prisutan u intelektualnom životu Europe 12. stoljeća. Neki autori smatraju da se, s obzirom na postignuća, njegovo

² Vidi: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 10.

³ Vidi: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 11.

⁴ Više o počecima hrvatske filozofije vidi: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 10-15.

⁵ Vidi: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 16.

ime može, bez lažne skromnosti, pojaviti zajedno s Anselmovim (koji je formulirao ontološki dokaz za Božju opstojnost) te Abelardovim, kao i s ostalim tada poznatim filozofima i znanstvenicima.⁶

Ono po čemu je Dalmatin daleko najpoznatiji jest, bez sumnje, njegova prevodilačka djelatnost. Naime, dok Herman nije počeo prevoditi Aristotelova djela iz područja filozofije prirode s arapskog (kao i druga djela poznatih arapskih autora) na latinski jezik, u bibliotekama Europe ovih djela nije bilo. Zato je Hermanov rad zaista vrijedan spomena.⁷

Živio je u doba skolastike pa je sukladno tome primio skolastičko obrazovanje, vjerojatno u samostanu benediktinaca negdje na području Istre, a koje se sastojalo od sedam slobodnih vještina (prvog dijela obrazovanja koji se naziva *trivium*, a sastoji se od gramatike, retorike i dijalektike, tj. logike te drugog dijela, *quadriviuma* koji je sastavljen od aritmetike, geometrije, glazbe i astronomije). Vidjet ćemo kasnije kako je upravo astronomija imala ključnu ulogu za njegovo filozofsko stvaralaštvo. Puno je putovao i školovao se kod raznih učitelja od kojih možemo izdvojiti njegovo obrazovanje u Chartresu (Francuska) kod slavnog učitelja platonističkog nadahnuća Thierryja od Chartresa.⁸ Dalmatina su posebno interesirale relevantne spoznaje i učenja iz područja teologije, filozofije i matematičkih znanosti latinskokršćanskog Zapada. Odlazio je na mnoga studijska putovanja među kojima ističemo ona u Francusku, Italiju, Dalmaciju, Grčku i Španjolsku. Tijekom jednog takva znanstvenoistraživačkog putovanja u bliskoistočne zemlje, zajedno s Robertom od Kettona (koji je bio Dalmatinov prijatelj sa studija u Francuskoj), naučio je dobro arapski te kasnije postao izvrstan prevoditelj s arapskog jezika.⁹

1.2. Interes za astrologiju i astronomiju

U doba Dalmatina u arapskom svijetu naročito su bile popularne dvije discipline, astrologija i astronomija, koje se smatralo gotovo ravnopravnim 'znanostima'. Astrologiju danas poistovjećujemo s izradama horoskopa i obično tumačimo kao sudbinski utjecaj zvijezda

⁶ Franjo ŠANJEK, „Europski dometi znanstvenog djela Hermana Dalmatina“, *Filozofska istraživanja* 48 (1993.), 3-11.

⁷ Više o važnosti prevođenja arapskih djela za tadašnji razvoj filozofije vidi Žarko DADIĆ, *Herman Dalmatin* (Zagreb: Školska knjiga, 1996.), 55-62.

⁸ O iznimnom utjecaju slavnog učitelja na našeg Dalmatina vidi Alojz ČUBELIĆ, „Herman Dalmatin i intelektualni preporod zapada u 12. stoljeću“, *Croatia Christiana Periodica* 57 (2006.), 16.

⁹ Vidi: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 77-89.

na čovjekov život i kao takva ona ne spada u znanstvene discipline, dok je astronomija znanost o zakonima koji upravljaju zvijezdama (tj. nebeskim tijelima i planetima), a koja se temelji na znanstvenim metodama poput promatranja, mjerenja, eksperimentiranja itd. U Hermanovo doba, međutim, i astrologija i astronomija predstavljaju prave znanosti koje se baziraju na proučavanju gibanja nebeskih tijela, odnosno utjecaja tzv. 'višeg svijeta' (ili gornjeg svijeta) na onaj 'niži' (ili donji) ili, drugim riječima, planeta, tj. nebeskih tijela na zemlju, ovisno, naravno o specifičnoj prirodi svake pojedine discipline.¹⁰ Općenito govoreći, astronomija i astrologija u Hermanovo doba obuhvaćaju neke teme kojima se bavi i filozofija prirode, a upravo priroda je bila područje koje se u to vrijeme počelo najviše istraživati i koje će se tek nekoliko stoljeća kasnije razviti do zavidnih granica (zahvaljujući razvoju prirodo-znanstvenih disciplina). U tu svrhu Dalmatin je prevodio s arapskog astrološka djela koja su tada bila iznimno popularna, ali i proširena u arapskom svijetu. Bio je upoznat i s islamskom religioznom tradicijom, iako za nju, čini se, nije iskazivao poseban interes. U nekim dokumentima zabilježeno je kako opat Clunyja Petar Časni naručuje od Dalmatina prijevode islamskih tekstova zajedno s Kur'anom (Herman ih prevodi zbog financijskih razloga, a ne interesa za islamsku religiju).¹¹ Od poznatijih djela koje je Dalmatin prevodio svakako je bitno spomenuti Ptolomejeve *Planisfere* (djelo koje je napisano u 2. stoljeću i u kojem Ptolomej zastupa sve do razdoblja renesanse važeću teoriju - geocentrizma). *Planisfere* su predstavljale tadašnji „klasič“ interpretacije cjelokupnog svijeta. Od poznatih djela preveo je još Euklidove *Elemente* te Abu Ma'sharov *Uvod u astronomiju*.¹² Abu Ma'sharov *Uvod* uvelike je utjecao na formiranje Hermanovih filozofskih i znanstvenih stajališta, a važno je također napomenuti da je s pomoću njega Herman bio u indirektnom doticaju s Aristotelovom filozofijom prirode.

Dalmatinov interes za astrologiju i astronomiju veoma je bitan jer su spoznaje arapske astrologije i astronomije upravo zahvaljujući njemu polako prodirale u zapadni, latinskokršćanski svijet gdje su predstavljale svojevrsnu 'novu' znanost. Herman je mišljenja da astrologija, tj. astronomija, označava početak i svrhu svih znanstvenih disciplina, „jer ona slijedi red prirode čiji je svaki završetak

10 Vidi: Ž. DADIĆ, *Herman Dalmatin*, 44-46, 94.

11 Vidi: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 23.

12 Vidi: Franjo ŠANJEK, „Herman Dalmatin (bio-bibliografski prilozi)“, Herman DALMATIN, *Rasprava o bitima, II.*, Antun Slavko Kalenić (prev.), (Pula: Čakavski sabor, 1990.), 21.

uključen u početku".¹³ Svoja znanja crpio je, dakle, iz grčkih, arapskih i latinskokršćanskih izvora, što će se odraziti i na formiranje njegovih teza o Bogu.

1.3. Interes za kozmološka pitanja

Polazište Dalmatinova promišljanja o Bogu nalazimo u analizi tzv. kozmoloških pitanja vezanih uz nastanak svijeta u cjelini. Dalmatin raspravlja o nastanku svijeta, polazeći u prvom redu od iskustva. Ovo polaznje od iskustva u istraživanju prirode svakako je novost budući da se cjelokupna dotadašnja skolastička misao oslanjala gotovo isključivo na spekulaciju (tj. apstraktno promišljanje problema vezanih uz interpretaciju svijeta). Herman živi u prijelomno doba, kada se kako u filozofiji tako i u znanosti pojavljuju neki novi pristupi i teorije vezane uz načine istraživanja i interpretiranja svijeta.

Interes za kozmološka pitanja nalazimo već u počecima filozofije. Kada govorimo o kozmosu, onda uglavnom mislimo na svemir ili svijet u cjelini. Sam pojam kozmosa upućuje na red, tj. uređenost, naspram kaosa ili nereda. Želi se reći da svemir izgleda kao jedna prilično uređena cjelina. Kozmologija je znanost koja se bavi već spomenutim kozmosom, počevši od istraživanja prirode (ili fizičke, odnosno, materijalne dimenzije stvarnosti), kako s filozofskog tako i sa znanstvenog stajališta. Uz kozmologiju su se još koristili nazivi: kozmogonija, filozofija prirode, fizika, prva filozofija, metafizika, astrologija te astronomija. Sam razvoj kozmologije u sebi je uključivao, u većoj ili manjoj mjeri, zastupljenost upravo spomenutih disciplina/znanosti. Tako možemo reći da je kozmologija 'mješovita znanost' ako, posebice u suvremeno doba, obuhvaća istraživanja prirode, tj. svemira, i sa stajališta prirodnih znanosti. Fizika se, primjerice, bavi materijalnim svijetom i zakonima koji upravljaju prirodom, dok metafizika izlazi iz tih okvira baveći se onim što je izvan iskustva, dakle nadiskustvenom dimenzijom stvarnosti. Od najvažnijih problema kojima su se bavili kozmolozi može se izdvojiti pitanje ili problem podrijetla svemira. Epoha antike započela je upravo tzv. kozmološkim razdobljem u kojem su se prvi kozmolozi, ili kako su ih još nazivali filozofi prirode, pitali o prapočelu svega svijeta. Željeli su saznati koji je prvi i posljednji princip, odnosno, uzrok svijeta kao cjeline. Prvi filozofi prirode tražili su tako jedinstveno objašnjenje za postojanje prirodnih pojava. Njihovo istraživanje prirode uglavnom se odnosilo na svijet u cjelini, tzv. grč. *physis*, koji su shvaćali kao totalitet svega postojećeg.

---

¹³ F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 24.

Prirodu su vidjeli kao cjelinu sastavljenu od mnoštva pojava koje se nalaze u stalnoj promjeni. Možemo izdvojiti tri ključna pitanja na koja su tražili odgovor i koja će se također nalaziti u fokusu sljedećih generacija filozofa prirode. Prvo glasi: Odakle potječu sve stvari (sve pojave), drugo: postoji li nešto što ostaje nepromijenjeno ili stabilno unutar svega što se neprestano mijenja i varira, i treće: koji je princip u stanju podržati/pružiti jedinstveno objašnjenje za mnoštvo pojava koje su prisutne u prirodi? Također se smatralo da princip svih stvari mora biti nešto (ili netko) što je neograničeno i beskonačno. Neki filozofi (poput Talesa i Anaksimena, zatim, atomisti) zastupali su stav da je taj princip materijalne prirode, dok su drugi (primjerice, Anaksimandar) tvrdili da je idealne (dakle, neki su zastupali materijalizam, a neki idealizam). Kozmolozi se u istraživanju svijeta ne zaustavljaju samo na fenomenima prirode, nego se pitaju tko (ili što) se krije iza tih fenomena. U tom smislu njihovo istraživanje proteže se i na onaj dio stvarnosti koji se nalazi 'izvan' ili 'iznad fizike', tj. iznad materijalnog svijeta, dakle, na metafiziku. Neki filozofi idu još dalje te ulaze u područje teologije smatrajući da je prvi uzrok svega svijeta nadiskustven, tj. da nije dostupan iskustvu (već samom pojavom kršćanstva nastala je i nova interpretacija svijeta koji se više ne može objasniti bez pozivanja na nadnaravno biće, tj. Boga). Prema njima taj prvi uzrok svijeta ne može biti nitko drugi nego Bog.

2. O djelu *Rasprava o bitima* (namjera autora)

Do sličnih zaključaka, kao što ćemo u nastavku vidjeti, dolazi i Herman Dalmatin. Nas ovdje osobito interesira rasprava koju vodi u prvoj knjizi *Rasprave o bitima* (ili prvom poglavlju svojeg djela), a gdje je i najočitije njegovo referiranje na Boga. Herman konstatira kako je svijet utemeljen na nekim počelima te raspravlja o njihovoj prirodi. Pita se mogu li počela svijeta biti propadljiva ili je nužno da su nepropadljiva, postojana i sl. Bit (lat. *essentia*) označava ono nepromjenjivo, vječno, i nepropadljivo nasuprot svemu što nastaje, propada i nestaje, tj. nasuprot svemu što je propadljivo, prolazno i promjenjivo. Biti proizlaze iz Boga i uglavnom ih možemo svesti na pet temeljnih. U jedinom njegovu izvornom filozofskom djelu, tj. *Raspravi o bitima* ili *De Essentiis*, predmet istraživanja je, dakle, bit cjeline svega što jest. Herman primjećuje da se sve u svijetu (a posebice se to odnosi na Zemlju) giba, mijenja, nastaje, propada te nestaje te se pita postoji li nešto što je nepromjenjivo i stalno? Utvrđuje da su to biti (ili lat. *essentia*) kojih po vrstama ima više, ali ih se može svrstati u pet rodova:

- 1) uzrok – lat. *causa*
- 2) gibanje – *motus*
- 3) mjesto – *locus*
- 4) vrijeme – *tempus*
- 5) odnošaj – *habitudo*.

3. Prva knjiga Dalmatinove *Rasprave o bitima*

U prvoj knjizi *Rasprave* Herman analizira dvije vrhovne biti, tj. uzrok i gibanje. Raspravljajući o bitima, ujedno se dotiče i prvog uzroka ili, kako bi ga danas mnogi nazvali - Boga kao stvoritelja svemira.¹⁴ Naša će se analiza shvaćanja Boga (i njegovih svojstava) zaustaviti upravo na prvoj knjizi (koja je vrlo kratka i iznosi svega nekoliko stranica, za razliku od druge knjige koja iznosi otprilike devedesetak)¹⁵ budući da tu Dalmatin sustavnije govori o „Onom“ koji je zaslužan za postojanje biti ili esencija, odnosno za postojanje cjelokupnog svijeta. Čini se da Dalmatinova rasprava nije imala za cilj dokazivanje Boga, no da bi uopće mogao dati svoju interpretaciju svijeta te detaljno opisati način na koji on funkcionira, „morao“ je progovoriti i o samom njegovu stvoritelju. U drugoj knjizi Dalmatin također povremeno progovara o Bogu, no tu se njegovo spominjanje Boga odvija više usputno, tj. s ciljem da istakne ili pojasni neke aspekte teme kojom se trenutno bavi.

Može se reći da kozmogonija, ili disciplina koja se bavi isključivo pitanjima podrijetla svemira, uz kozmologiju te astrologiju i astronomiju predstavljaju glavni interes našeg filozofa koji je pokušao dati konačno objašnjenje nastanka svemira (svijeta) i načina na koji on funkcionira, spominjući pri tom Boga kao prapočelo ili prvi uzrok.

Pri „govoru o Bogu“ Herman je očito bio pod utjecajem Aristotelovih djela, osobito onih iz područja filozofije prirode (i to, čini se, indirektno, tj. posredstvom Abu Ma'sharova *Uvoda u astronomiju*).

Već je Aristotel promatrajući prirodu oko sebe ustanovio kako je većina stvari koje egzistiraju u svijetu nenužna, tj. kontingentna, dakle, one mogu biti, a mogu i ne-biti, stoga se nameće pitanje: Odakle sve one proizlaze, odnosno, tko ih je uzrokovao i kako objasniti njihovo postojanje? Sve što postoji, što znači svaka pojedina stvar, ima svoj uzrok, a znamo da ništa ne može uzrokovati samog sebe, jer bi to značilo da postoji prije samog sebe, što je nemoguće, pa se pitamo: Može li se lanac uzročnosti (uzročni niz) protezati do u beskonačnost ili se negdje mora zaustaviti? Ako se lanac negdje treba zaustaviti, pitamo

---

¹⁴ Vidi: Ž. DADIĆ, *Herman Dalmatin*, 132-134.

¹⁵ Misli se na hrvatski prijevod djela *Rasprava o bitima*.

se na komu ili čemu?

Čini se da Herman, po uzoru na Aristotela, odgovor nalazi u Bogu kojeg shvaća kao Prvotni uzrok koji je po naravi nepokretan, ali o njegovu prvotnom i drugotnom gibanju, odnosno, prvotnom i drugotnom djelovanju, tj. stvaranju i rađanju ovisi sve stvoreno, odnosno sve što postoji.¹⁶ Uzročni niz se, dakle, zaustavlja na Bogu, stvoritelju svemira.

Nadalje Herman objašnjava na koji način se dolazi do drugotnog uzroka i koja je uopće njegova uloga. Do ideje drugotnog uzroka dolazi usporedbom čina stvaranja, rezultat kojega je, kako ističe Franjo Zenko, stvoreno djelo, koje možemo usporediti s umjetničkim stvaranjem. Dakle, drugotni uzrok Herman objašnjava koristeći se analogijom. Tako primjećujemo da kada umjetnik „stvara“ svoje djelo, on uvijek koristi neko oruđe, tj. spravu. I dok su u Božjem stvaranju umjetnik i sprava isto, kod rađanja to nije slučaj. Tu tvorac sebi prilagođava drugu spravu. Tu drugu spravu Herman shvaća kao „drugotni uzrok“ kojemu je stvoritelj prepustio „drugo“ i sva daljnja uzrokovanja, koja bi trebalo izvesti „po njegovoj mjeri i uredbi“.¹⁷

4. Druga knjiga *Rasprave o bitima*

U drugoj knjizi *Rasprave* Herman se bavi detaljnijim opisom svijeta i to mu je očito bila glavna tema, tj. motiv za pisanje djela. Usredotočio se na analizu i opis svijeta u cjelini, vodeći računa o tri dimenzije od koje je sastavljen, tzv. gornjeg, srednjeg i donjeg svijeta. Objašnjava kako su konkretno nastale sve „stvari“ u svijetu, osvrćući se posebice na način na koji on funkcionira, a u čijoj su izgradnji sudjelovali sekundarni uzroci kojima je Bog „prepustio“ daljnju izgradnju, odnosno sudjelovanje u izgradnji svijeta u kojem živimo. Drugim riječima, rasprava se vodi o tome kako točno svijet funkcionira, koji su mu temeljni dijelovi (od kojih je dijelova sastavljen), u kakvu su oni međusobnom odnosu i sl. Spominje se također uloga Boga kao stvoritelja stvari i oblika, zatim stvari i elemenata, govori se o gibanjima, odnosno spajanjima i miješanjima elemenata, putem kojih postaju sve stvari, odnosno, minerali, biljke, životinje, čovjek, itd.¹⁸ Herman razlikuje između esencijalne, odnosno, nepromjenjive naravi „višega“ svijeta i supstancijalne, odnosno, promjenjive naravi „nižeg“ svijeta. Govori također o planetnom sustavu kao „srednjem“ svijetu, čija je

¹⁶ Usp.: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 91.

¹⁷ Usp.: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 91.

¹⁸ Usp.: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 27.

uloga da posreduje između višeg i nižeg.¹⁹ Herman upravo „srednjem“ svijetu posvećuje više prostora smatrajući da su ga Platon i Aristotel nedovoljno obradili (tj. nisu mu dali primjeren značaj) u svojim djelima.²⁰

Dalje se bavi „drugotnim rađanjem“ s pripadnim mu drugotnim ili propadljivim porodom. Ovo su teme iz područja prirodne filozofije, koja pokušava otkriti i objasniti zakonitosti koje upravljaju prirodom. Po prirodnom zakonu, dakle, odvija se drugotno rađanje. Franjo Zenko smatra da čitavo Hermanovo djelo predstavlja svojevrsno kozmogonijsko-kozmijsko izlaganje koje zaključno postaje teologijsko-astrologijsko razmatranje Božjeg stvaranja čovjeka uz pomoć zvijezda i planeta kao Božjih pomoćnika.²¹

Prvi uzrok je Bog, stvoritelj čitavog svemira, a drugi je njegova sprava koja se nalazi među samim njegovim djelima. Nećemo dalje ulaziti u detalje njegova opisa i analiza svijeta budući da to i nije cilj ovog rada.

5. „Ukazivanje“ na Boga u prvoj knjizi djela *De Essentiis* ili *Rasprave o bitima*

Hermanova rasprava o bitima ili esencijama upućuje na klasičnu raspravu iz tog razdoblja o temi esencije, tj. o postojanju nečeg nužnog, vječnog, nepropadljivog i postojanog, odnosno „o postojanju nužnog bića“ koje je stvorilo počela s pomoću kojih bi se opravdalo postojanje svega nenužnog u svijetu. Herman očito nije imao namjeru dokazivati Boga, ili barem nije imao namjeru dokazivati ga na način kako mi to danas shvaćamo, no analizom postojanja svega nenužnog „ukazuje“ na Boga, smatrajući da se iza pojava u prirodi krije upravo on (tj. Bog kao konačno objašnjenje). O tome imamo nekoliko potvrda u njegovu tekstu. Njegova interpretacija bi se iz današnje perspektive mogla sagledati kao svojevrsno zastupanje teze o nenužnosti ili kontingentnosti bića (koja će se tek kasnije u dovršenoj verziji pojaviti kod Tome Akvinskog uobličena u put o nenužnosti bića, ili dokaz za postojanje Boga iz nenužnosti bića). Dalmatin je rođen oko 1110. godine, a Toma Akvinski 1225. godine, stoga ne možemo tvrditi da je Dalmatin jasno i ciljano zastupao stav sličan Tominu, no ipak bi se moglo reći da je i naš filozof na tragu razmišljanja da nenužno za svoje konačno objašnjenje treba nužno, što zapravo znači - nužno biće, odnosno, Boga. Herman

¹⁹ Usp.: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 27.

²⁰ Vidi: Ž. DADIĆ, *Herman Dalmatin*, 138-140.

²¹ Usp.: F. ZENKO, *Starija hrvatska filozofija*, 28.

je u svojim promišljanjima, očito pod utjecajem platonističko-aristotelovske filozofije prirode, došao do zaključka da je Bog prvi uzrok svega postojećeg, tj. prvi nepokrenuti pokretač, što je u skladu i s tadašnjom skolastičkom filozofijom.²² No, Herman u svojem zaključivanju o podrijetlu svijeta ide korak dalje od Platona i Aristotela tvrdeći da je prvi uzrok, odnosno, prvi nepokrenuti pokretač upravo kršćanski Bog, tj. Isus Krist.²³

Dalmatin u svojem djelu *Rasprava o bitima* govori o pet biti koje su zaslužne za cjelokupno postojanje (svijeta). Iz toga posebno izdvaja dvije biti, tj. uzročnost i gibanje, koje stoljeće kasnije Toma Akvinski ugrađuje u svoju teoriju o dokazivanju Boga. Toma je polazeći od uzročnosti i gibanja uobličio svoje putove, tj. dokaz o postojanju Boga na temelju analize načela uzročnosti te dokaz koji se temelji na analizi pojave gibanja prema kojem sve što se giba/pokreće biva pokrenuto od nekog drugog, a sam taj beskonačni niz se zaustavlja na nepokrenutom pokretaču, tj. Bogu. Dakle, konačna formulacija kozmološkog dokaza pripisuje se Tomi Akvinskom, iako su i nakon njega drugi filozofi ponudili svoju inačicu.²⁴ Nas međutim ovdje zanima možemo li i u kojem smislu tvrditi da su kod Hermana Dalmatina prisutni neki elementi koji vode do zaključka da je Bog prvi uzrok i prvi nepokrenuti pokretač svega postojećeg. Iz Dalmatinove argumentacije u prvoj knjizi *Rasprave* i s tim povezanog spominjanja Boga, možemo napraviti svojevrsnu rekonstrukciju prema kojoj ćemo dobiti teze i zaključke slične onima koji proizlaze iz općenite formulacije suvremenog opisa kozmološkog dokaza,²⁵ a čiji se prvotni oblik pojavljuje već kod Platona i Aristotela. Dalmatin je uvidio da svako istraživanje prirode treba započeti iz iskustva, a upravo na iskustvu zasnivaju se i kozmološki dokazi za Boga. Zato još kažemo da su to *a posteriori* dokazi, tj. dokazi utemeljeni na iskustvu.

Dalmatin je svoje istraživanje prirode temeljio prvenstve-

22 Alojz Čubelić analizira pojam stvaranja kod Hermana Dalmatina polazeći od platonističko-aristotelovskog poimanja stvaranja, no, napominjući da se stvaranje kod Dalmatina treba u prvom redu shvatiti kao kršćanski termin koji zahtijeva religijsko tumačenje, odnosno objašnjenje. Vidi, Alojz ČUBELIĆ, "Pojam stvaranja u 'Raspravi o bitima' Hermana Dalmatina", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 51-52 (2000.), 5-15.

23 Vidi: Herman DALMATIN, *Rasprava o bitima, II.*, Antun Slavko Kalenić (prev.), (Pula: Čakavski sabor, 1990.), 71.

24 Primjerice Descartes, Leibniz, Clarke i drugi.

25 O današnjoj verziji kozmološkog dokaza koji se ponajviše oslanja na prva dva, odnosno, tri puta Tome Akvinskog vidi više u Brian DAVIES, *Uvod u filozofiju religije* (Zagreb: Hrvatski studiji, 1998.), 65-82.

no na Abu Ma'sharovoj interpretaciji Aristotelove filozofije prirode, no svakako se u njegovim djelima može iščitati i srednjovjekovna skolastička misao. Krajnji rezultat njegova istraživanja prirode jest teza da je Bog prvi i posljednji uzrok svega.

Sličnost s analizama prva dva puta Tome Akvinskog uočljiva je u njegovu tekstu.

Dalmatin u prvoj knjizi *Rasprave* izjavljuje da najprije „valja ustanoviti red raspravljanja“, tj. ono odakle treba započeti s raspravom, a čini se da je tu mislio na Boga.²⁶ Tvrdi da u samom načelu gibanja možemo spoznati pokretačku silu i uzrok te da u tom pokretačkom uzroku stoji načelo svakog gibanja. Dakle, svako gibanje može se objasniti pozivajući se na pokretački uzrok.²⁷ Zato je dobro da se rasprava o bitima započne od one „koja je svima kolikima drugima začetak i da se konačno završi opet na njoj pošto se ophod tako reći ispunio u krug“.²⁸

Herman u prvoj knjizi *Rasprave* polazeći od analize fenomena uzročnosti dolazi do teze o nužnosti postojanja prvog uzroka:

*Poznato je dakako da ništa nije rođeno bez roditeljskog uzroka i da po prirodi nije dopušteno da nešto bude samom sebi začetak poroda i da tvori samo sebe.*²⁹

Mnogi filozofi se slažu da prvi oblik onoga što danas nazivamo općenitom formulacijom kozmološkog dokaza nalazimo već u Platonovoj i Aristotelovoj filozofiji prirode (fizički i metafizički), dok se kozmološki dokaz u punom obliku, kao što smo već spominjali, pripisuje Tomi Akvinskom. Aristotel je analizirajući fenomen uzročnosti te odnos između uzroka i učinka došao do nekih spoznaja i zaključaka. Do sličnih zaključaka, kao što vidimo u gornjem citatu, očito inspiriran Aristotelovom interpretacijom, dolazi i Herman Dalmatin. Tvrdi da svaka stvar ima, tj. mora imati svoj uzrok, odnosno objašnjenje za svoje postojanje. Drugim riječima, ništa ne može nastati bez uzroka i nitko ne može stvoriti samog sebe.

Argumentacija se otprilike odvija na sljedeći način. Većina bića koja postoje u svijetu je kontingentno (dakle, mogu postojati ali i ne-postojati). Kontingentna ili nenužna bića imaju uzrok svojeg postojanja ili objašnjenje za svoje postojanje. Uzrok postojanja kontingentnih bića mora biti ili drugo kontingentno biće ili ne-kontingentno biće (da-

26 Vidi: H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 69.

27 Vidi: H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 69.

28 Vidi: H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 69.

29 H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 69. Zanimljivo je da u ovom citatu Dalmatin, čini se, govori o biću koje *tvori samo sebe*, ili kako su ga kasnije Spinoza i Leibniz nazivali – *causa sui*.

kle, nužno biće). Čini se da samo kontingentno biće ne može objasniti postojanje drugih kontingentnih bića (jer uzročni niz u tom slučaju, čini se, ide u beskonačnost). Zato ono što uzrokuje ili objašnjava postojanje kontingentnih bića mora uključivati ne-kontingentno (nužno biće koje kršćani nazivaju Bogom). Slično kaže i Herman, naime, činjenica da postoji uzročni niz nameće nam zaključak da se on negdje treba zaustaviti, tj. da ipak „jedno“ mora biti počelo svega. U nastavku to Herman opisuje i objašnjava na sljedeći način:

Tako je dakle nužno da se u svakom rađanju razabire množitelj koji rađa i pokretački uzrok, kako već svako potonje unosi ono što je prije. Tako ono što je držano zajedno unosi ono što drži zajedno, vrsta unosi rod, a pojedinačno rod i vrstu; nužno je pak da se jedno dakako razabire kao počelo svega: od dvoga je naime prije jedno; jer ako ne bi prethodilo jedno, ne bi bilo ničega što bi sastavljalo dva. A čim jesu dva, nužno jest i jedno; ali se ne obrće – da je nužno da će, ako jedno jest, biti i dva. Kako bi se dakle mogla i zamisliti dva počela dok bi se jedno i drugo trudilo da bude prije i dok nijedno od njih ne bi drugomu ostavljalo prvo mjesto? Jer kad jedno od dvoga ne bi bilo prije drugoga, nikako ne bi postalo prvo od svega dokle bi god ma i jedno uzmanjkalo u ispunjavanju broja sviju.³⁰

U sljedećim recima Herman dodatno pojašnjava svoju tezu te jasno i eksplicitno ukazuje na Boga. Pripisuje mu „kršćanske“ attribute, naime, Bog je prvi, jedan, jednostavan, nepokretan i stalan.

Kao što je dakle tvorba svakoga poroda prvobitno razdijeljena na dvoje – kako će se već na svome mjestu razložiti – tako se dijeli roditeljski i tvorni uzrok na prvome mjestu dvočlanom razlikom, na prvi dakako i drugotni. Prvi je zaista jedan i jednostavan, a budući da je on sam po sebi naravski nepokretan, svemu je kolikomu drugomu uzrok i načelo gibanja te, ostajući stalan, dopušta da se sve giba. Ako doista tako stoji načelo da ono što je nepokretno starinom pretječe sve pokrenuto, roditeljski je uzrok također stariji od svakoga rođenog.³¹

Kao što vidimo u gornjim citatima mogu se pronaći sljedeći elementi:

- 1) teza o nužnosti postojanja prvog uzroka koji će Herman identi-

³⁰ H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 69.

³¹ H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 69-70. Kada Dalmatin kaže da „Prvi“ - starinom pretječe sve pokrenuto te da je roditeljski uzrok također stariji od svakog rođenog – to sugerira da misli na vremensko, a ne uzročno značenje, što će od Tome Akvinskog nadalje postati predmet mnogih rasprava. Raspravljalo se, naime, o tome treba li prvi uzrok shvatiti u vremenskom ili uzročnom smislu.

ficirati s Bogom³²

- 2) njegovo poznavanje Aristotelova tumačenja svijeta (filozofije prirode)³³
- 3) elementi Aristotelove rasprave o uzročnosti
- 4) Aristotelovo razlikovanje između prvotnog i drugotnog uzroka
- 5) prisutnost Aristotelovih teza o prvom uzroku i nepokrenutom pokretaču
- 6) utjecaj Platonova kozmološkog djela *Timej* (tj. općenito platonizma i neoplatonizma)
- 7) utjecaj skolastičke filozofije.

*Tako je dakle nužno da ono što pokreće svekoliko drugo bude prvi i tvorni uzrok svega...*³⁴

Ponovno govori o nužnosti postojanja prvog uzroka koji možemo identificirati s Bogom. Drugim riječima, da bismo objasnili svijet u cjelini, potreban nam je onaj koji je prvi od svega, o čemu Herman govori u nastavku.

*Budući da je uistinu nužno da u svakome redu stvari uvijek bude neko prvo - nije naime ni na koji način uvijek postojalo ono što vidimo da je sastavljeno od tako različitoga – ono samo što je prvo od svega, ako je počelo biti, nužno je da je jedanput samo sebe rodilo. Ako pak nije jedanput započelo, nikada neće ni prestati; propada naime samo ono što se rađa, a rastavljanje slijedi samo sastavljanje.*³⁵

Dalmatin govori o tome kako je Bog prvi uzrok svega, tj. da je on stvoritelj svijeta i jedino nužno biće koje je potrebno za postojanje nenužnih, kontingentnih stvari (bića). Primjećuje da kod uzročnog niza bilo koje stvari obično tražimo objašnjenje za postojanje prvog, tj. onog od kojeg i započinje čitav niz, u smislu da objašnjava samo postojanje niza.

---

³² Sve što u svijetu postoji ima svoj uzrok ili objašnjenje za svoje postojanje, a da u nizu uzroka ne idemo u beskonačnost, zaustavljamo se na prvom uzroku, tj. Bogu. Očito je da Dalmatin misli kako ne bismo mogli objasniti postojanje pojedinačnih bića niti svijeta kao cjeline bez pozivanja na Boga čije je postojanje nužno. Dalmatin Bogu pripisuje temeljne atribute ili svojstva. Kaže da je on - Prvi, jedan, jednostavan, svemu drugome uzrok, itd., - dakle, pripisuje mu svojstva na koja najčešće nailazimo i u suvremenoj filozofiji religije.

³³ O čemu zaključujemo s obzirom na činjenicu da je Dalmatin preveo Aristotelovu filozofiju prirode, koju je, zajedno s njegovim tumačenjima svijeta, upoznao preko arapskih učenjaka. U nastavku ćemo naići na mnoge citate u kojima primjećujemo sličnosti s Aristotelovim raspravama o prvom uzroku, prvom nepokrenutom pokretaču, ili kako bismo danas rekli, Bogu.

³⁴ H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 70.

³⁵ H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 72.

*Nadalje treba vidjeti da li je isti sam onaj množitelj svemira. Stvoreno je, jer se giba; nužno je pak da je svako gibanje jedanput odnekuda počelo.*³⁶

Herman izražava svoju bojazan u pogledu utvrđivanja pravog stanja stvari, tj. istine. Pita se je li doista riječ o Bogu kao množitelju svemira. U navedenom citatu vidimo sličnost s prvim Tominim putom. Na Božje postojanje zaključuje se iz fenomena gibanja.

*Jer ako je začetnik doista vječan i zato do sebe samoga, što god ima u sebi, isto je to on sam. Tako ima u sebi mudrost, dobro i blaženstvo da je isti sama mudrost, dobro i blaženstvo.*³⁷

Zatim vidimo da Herman Bogu pripisuje ključne atribute poput mudrosti i dobrote. Kršćani te atribute, tj. svojstva oduvijek, kao što znamo, pripisuju Bogu. Riječ je o atributima koji bi Bogu po definiciji „morali“ pripadati.

*Budući dakle da je stvoreno, jamstvo stvorenoga nužno ostaje onomu koji je jedini stajao na čelu. A svaka se mjera i cilj djela nahodi u množiteljevoj volji. Može se dakle iz svega zaključiti da je jedan sam prvi i posljednji, jedan svemoguć, jedan množitelj čitavog svemira, onaj koji je zaista u čitavosti svoje biti izvan svakoga gibanja; jer svako se njegovo gibanje nahodi u njegovu djelu, kao što se zaista u množitelju uvijek nahodi ista vrlina i kad sastavlja i kad rastavlja. U podloženome je ipak jedno sastavljanje, a drugo rastavljanje, i ne pripada u isto doba istomu. Što više: stvoritelj je zaista uvijek, a stvoreno nije uvijek. U onome je zaista uvijek ista moć, uvijek ista volja stvoriteljica.*³⁸

Svakako je jasno i eksplicitno naglašeno da je Bog prvi uzrok cjelokupnog svijeta i prvi nepokrenuti pokretač (kao što je govorio i Aristotel). On je sve stavio u pokret, u gibanje, a sam je nepokrenut. Ako smatramo da se uzročni niz treba negdje zaustaviti i da ne može ići u beskonačnost, zaustavljamo se na Bogu (smatra Herman, a nakon njega Toma Akvinski i mnogi drugi filozofi). Herman također objašnjava način na koji Bog stvara. Samo Bog stvara iz ničega, i upravo zato je on jedini „počelo svega“.

Dva su dakle roda svih gibanja prapočetnog uzroka, stvaranje i rađanje, - a ostali rodovi pripadaju drugotnomu uzroku pomoćniku što se pokorava volji prvoga. Stvaranje je zaista od prapočetka stvaranje počela ni iz čega; rađanje je pak rađanje stvari iz prije datih počela sve do sada. Niti je naime prije bilo stvari iz koje bi stvarao, - jer je jedini počelo svega, - niti je iz njega samoga ono što se od samoga toliko razlikuje,

36 H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 72.

37 H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 73.

38 H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 73-74.

*nego je od njega samoga. Što je naime po samome ili iz samoga, isto jest Bog i zato nije od Boga stvoreno, nego rođeno ili proizašlo. Svako se pak djelo uspostavlja dvostrukim jamstvom, umjetnika dakako i sprave; ali stvaranju je zaista isti postao umjetnikom i spravom.*³⁹

Dalmatin nadalje govori o razlici između prvotnog i drugotnog uzroka, a prvotni uzrok ne može biti nitko drugi nego Bog: „jer prvi je i tvorni uzrok sam premudri umjetnik svemira i množitelj svega Bog, a drugotni je njegova sprava koja se nahodi među samima njegovim djelima...”⁴⁰

6. Kozmološki dokaz kod Tome Akvinskog

Da bismo mogli usporediti tekstove Hermana Dalmatina i Tome Akvinskog te uočiti sličnosti i razlike kada je riječ o shvaćanju i interpretaciji Boga, u nastavku citiramo ključne dijelove Tomina dva puta, u kojima se govori o gibanju i uzročnosti. Tomin tekst preuzet je iz djela *Suma protiv pogana* (a ne *Suma teologije*),⁴¹ iz razloga što se u tom djelu Toma poziva na Aristotelovu *Fiziku* i *Metafiziku*. Obojica autora, dakle, i Dalmatin, a kasnije i Akvinski, svoje stavove o Bogu formirali su inspirirani, u prvom redu, Aristotelovom filozofijom prirode, što ne čudi budući da je i platonizam i aristotelizam općenito uvelike prisutan u srednjovjekovnom školskom sustavu. Kod obojice možemo također uočiti presudan utjecaj skolastičke filozofije. Toma je, dakle, kao i Dalmatin prije njega, bio inspiriran Aristotelovim stavovima, no u pojedinim pitanjima primjećuje se odmak od antičkog filozofa (isto vrijedi i za Dalmatina).⁴² Tako je najprije Dalmatin, a onda i Akvinski, zaključio da prvi uzrok i prvi nepokrenuti pokretač ne može biti nitko drugi nego kršćanski Bog.

Sve što se kreće, prima gibanje od drugoga. A sjetila nam svjedoče da se nešto kreće, npr. Sunce. Dakle, ono prima gibanje od drugoga.

Taj pokretač opet ili se pokreće ili ne. Ako se ne pokreće, već ima mo što smo htjeli, naime da nužno postoji neki pokretač nepodložan gibanju. A njega zovemo Bogom.

---

³⁹ H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 74.

⁴⁰ H. DALMATIN, *Rasprava o bitima II.*, 74-75.

⁴¹ U *Sumi teologije* Akvinski izlaže sažetu verziju svojih pet puteva, bez pozivanja na Aristotela, ali Aristotel nam je važan jer upravo on predstavlja poveznicu između Dalmatina i Akvinskog.

⁴² Više o pozivanju na Aristotela kada je riječ o formuliranju kozmološkog dokaza vidi u Toma AKVINSKI, *Suma protiv pogana*, Augustin Pavlović (prev.), (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.), 53-75.

Ako se pak spomenuti pokretač kreće, onda prima gibanje od drugog pokretača. Dakle, ili treba ići u beskraj, ili doći do nekog pokretača nepodložna gibanju.

Ali nemoguće je ići u beskraj. Neophodno je dakle prihvatiti neko prvo biće koje pokreće, a samo je nepodložno kretanju.⁴³

Tu pokazuje da u nizu tvornih uzroka nije moguće ići u beskraj, nego treba ići do jednoga iskonskog uzroka; a njega nazivamo Bogom. A ovo je taj put: U nizu uzajamno usmjerenih tvornih uzroka prvi je član uzrok posrednog, a posredni posljednjega, bez obzira na to ima li jedan ili više posrednih članova. Ukloni li se uzrok, uklanja se i ono što o njem ovisi. Dakle, ukloni li se prvi član, posredni član ne može djelovati kao uzrok. Ako bi se u nizu tvornih uzroka išlo u beskraj, nijedan tvorni uzrok ne bi bio prvi. Dosljedno, ne bi bilo ni ostalih, koji su posredni. A to je očito krivo. Valja dakle ustvrditi da postoji iskonski tvorni uzrok. A to je, Bog.⁴⁴

7. Kozmološki dokaz(i) u suvremenoj analitičkoj filozofiji religije⁴⁵

Prema prethodno navedenim citatima iz *Rasprave* te komentara kojima smo popratili Dalmatinov izvorni tekst vidimo da iz njegove argumentacije možemo rekonstruirati „dokaz“ koji bi se veoma

---

⁴³ T. AKVINSKI, *Suma protiv pogana*, 53.

⁴⁴ T. AKVINSKI, *Suma protiv pogana*, 75.

⁴⁵ Kada govorimo o analitičkoj filozofiji općenito mislimo, u prvom redu, na jedan specifičan način argumentiranja koji potječe iz anglosaksonske tradicije, zatim na analiziranje (koje se na početku svodilo gotovo isključivo na jezičnu analizu, no danas više nije tako) i što je moguće „objektivnije“ prikazivanje određenih filozofskih problema ili tema. Kada je o suvremenoj analitičkoj filozofiji religije riječ, onda se u različitim uvodima u filozofiju religije mogu gotovo uvijek naći neke, nazovimo ih tako, glavne teme, poput dokaza za Boga (koji uključuju ontološki, kozmološki i dokaz iz dizajna) zatim religijsko iskustvo, problem zla, Božji atributi, odnos vjere i razuma, odnos religije i morala, čuda, život nakon smrti i sl. Teme i problemi su uvijek tako prikazani da se uz argumente „za“ izlažu i argumenti „protiv“, tj. kritike ili prigovori, nerijetko prikazujući više autora koji su kroz povijest ponudili, primjerice, različite varijante nekog dokaza za Boga ili slično. Autori koji se tu pojavljuju su teisti i ateisti jer su i jedni i drugi zainteresirani za raspravu o temama iz ovog područja. Na hrvatskom jeziku imamo *Uvod u filozofiju religije*, Briana Daviesa, koji je napisan upravo na spomenut način. Ostala literatura kojom se služimo uglavnom je na engleskom jeziku. Vidi bilješke u ovom radu u kojima se navodi literatura na engleskom.

dobro uklopio u današnji opis kozmološkog dokaza.⁴⁶

Sada ćemo sažeto izložiti općenitu formulaciju kozmološkog dokaza i pokazati na koji način se polazeći iz iskustva u svijetu može doći do zaključka o Božjem postojanju. Slične zaključke i argumentaciju, kao što smo pokazali, nalazimo i kod Hermana Dalmatina. U kozmološkom dokazu se dakle, iz povezanosti mnogih činjenica o svijetu zaključuje na mogućnost postojanja nužnog bića.⁴⁷ Između ostaloga, pretpostavlja se da je svijet nastao u određenom trenutku, zatim da je nenužan (što znači da je mogao biti i drugačiji, pa čak i ne postojati), da je gotovo sve što u svijetu postoji nenužno, tj. kontingentno te da su određena bića i događaji u svijetu međusobno ovisni (jedni o drugima). S tim u vezi može se zaključiti da je za objašnjenje svega navedenog barem moguće pozvati se na Boga. Ono što se ovdje ispituje je odnos kontingentnosti i nužnosti, uzročnost kao takva i objašnjenje svega postojećeg, odnos dijela naspram cjeline, odnos između stvari koje postoje u svijetu i beskonačnosti, kao i priroda i podrijetlo svemira.

Ono što nedostaje, međutim, jesu prigovori ili kritike. Herman smatra da je Bog prvi uzrok svega postojećeg i to ni na jednom mjestu ne dovodi u pitanje, no iz današnje perspektive znamo da postoje prigovori upućeni takvoj vrsti dokazivanja.

Hermanovo ukazivanje na Boga kao stvoritelja svijeta, njegov način argumentiranja, kao i sličnost s današnjim formulacijama kozmološkog dokaza, sa sobom nosi i određene probleme. Njima se detaljnije bave suvremeni filozofi religije, posebice oni analitičke provenijencije. Spomenut ćemo samo glavne prigovore. Čak i ako se složimo da Prvi Uzrok može biti ili jest Bog, tko kaže da je riječ upravo o teističkom Bogu, odnosno, Bogu u kojeg vjeruju kršćani? Drugi prigovor vezan je uz objašnjenje fenomena uzročnosti. Ako svaka stvar ima uzrok, onda bi to moralo vrijediti i za Boga. Dakle, tko je uzrokovao Boga, kako objasniti njegovo postojanje? Neki smatraju da uzrokovanje u svemiru možemo objasniti putem beskonačnosti (tj. pozivajući se na beskonačnost), dakle, uopće nema potrebe ići u potragu za prvim uzrokom. Drugi autori smatraju da nema smisla postavljati pitanja o podrijetlu svemira, da trebamo prihvatiti činjenicu da svemir naprosto

⁴⁶ Detaljan prikaz kozmološkog dokaza i najčešćih prigovora vidi u William L. ROWE, *Philosophy of Religion* (Belmont: Wadsworth Publishing Company, ³²⁰⁰¹), 16-29.

⁴⁷ O tome zašto nam je za postojanje svemira i čovjeka potrebno nužno biće, tj. Bog, vidi više u Richard SWINBURNE, *Is there a God?* (Oxford: Oxford University Press, 1996.), 48-94.

jest i da je to „gola“ činjenica jer prirodne znanosti ionako nikada neće moći objasniti same početke. Zatim, neki smatraju da ako smo objasnili uzrok svakog pojedinog dijela (niza), suvišno je postavljati pitanja ili tražiti objašnjenje za postojanje niza kao takva. Jednostavno nema smisla postaviti pitanje o tome tko je zaslužan za postojanje uzročnog niza. Nadalje, ako je Bog uistinu Prvi Uzrok, postavlja se pitanje kakav je on uopće (koja su njegova glavna svojstva ili atributi). Ako je Bog Prvi Uzrok što to točno znači? Trebamo li prvi uzrok shvatiti u vremenskom smislu, ili kao tvorca i uzdržavatelja/podržavatelja svijeta (tj. svega postojećeg)? Herman navedene prigovore nije imao na umu, i to vjerojatno stoga što mu nije bila niti namjera dokazivati Boga. Ono što je njemu bilo važno, čini se, jest istaknuti da u istraživanju i analizi konkretnog svijeta kao cjeline treba najprije krenuti od prvog uzroka, tj. Boga. Bez Boga se ne može objasniti niti priroda, niti zakoni u prirodi niti sve ono što uopće postoji, a to potvrđuje i činjenica da do danas nema konačnog znanstvenog objašnjenja.

Zaključak

Kod Hermana Dalmatina nalazimo elemente prema kojima možemo rekonstruirati kozmološki dokaz (njegovu suvremenu formulaciju). Herman također jasno i eksplicitno tvrdi da je (Aristotelov) prvi uzrok i nepokrenuti pokretač zapravo kršćanski Bog kojem pripisujemo attribute (stvoritelj, svemoguć, mudar, dobar itd.). Iako, čini se, nije imao namjeru dokazivati Boga, kod njega nalazimo tragove koji ukazuju na formulaciju (oblik) kozmološkog dokaza kako ga danas najčešće nalazimo u literaturi. Kasnije je Toma Akvinski ponudio konačnu formulaciju kozmološkog dokaza, koji je izložio u pet puteva, od kojih prva dva (u nedovršenoj i nerazrađenoj varijanti) nalazimo već u misli Hermana Dalmatina. Dalmatinov prilog raspravi o Bogu razrađen kroz analizu fenomena uzročnosti i gibanja u tom je smislu doista vrijedan doprinos osvjetljavanju onog što će kasnije postati kozmološki dokaz za Boga.

REFLECTIONS ON GOD BY HERMAN DALMATIN

Summary

This paper analyzes the idea of God that is developed in the Discussion about Essentials (Rasprava o bitima), a philosophical work written by the earliest Croatian philosopher Herman Dalmatin. Special attention is given to analysis of the two core

essences - as Dalmatin refers to them in the first book of his Discussion - causation and motion. By analyzing the phenomena of causation and motion, Dalmatin reaches a conclusion regarding the existence of God similar to that of Aristotle. A similar interpretation of God is still found in contemporary philosophy of religion, and it includes the so-called cosmological argument. Therefore, the paper focuses on how Herman refers to God and compares this to contemporary accounts of the same subject. The aim is to show that in Dalmatin's work we can find elements that can be interpreted as a version of the formulation of what is today known as cosmological proof, though obviously in a still underdeveloped form.

Key words: *Herman Dalmatin, essence, causation, motion, proof of God, God's attributes.*

Translation: Aleksandra Golubović and Kevin Sullivan

